

כמה דברים בשעה גדולה לשירתנו¹

נתן אלתרמן

א

כמתוך סער פתאומי ורצוף של שירה אתה יוצא מאצל הספר הזה. אתה חש כי משהו פשוט מאוד ונדיר מאוד התחולל זה עתה סביבך. זו תחושת הוויתן של יצירות אמת חיות וחזקות. אתה נושא עיניך ורואה כיצד נופי שירתנו כולה זעים למשבה של רוח חיה ומפעמת זו. אין ספק - כך אתה אומר בלבך - כי זה אחד המגעים הגדולים והעזים שידע הכינור העברי. לאחר מכן אתה שוהה קמעה, מסדיר טעמיך ודבריך, וקם לומר זאת כאן, בעתון, לקורא שספר זה מזומן לו.

ב

לא רק לקורא - אם זה שמאז ואם זה שמהיום ולהבא - אתה אומר זאת, אלא גם לעצמך, שכן פגישתך הפעם עם שירה זו היא לך גילוי חדש וקביעת זיקה חדשה אליה. אתה יודע היטב כי תמורות של גישה ושל תפיסה לגבי ערכי-שיר אינן פליאה, ולמעשה הן דבר טבעי יותר מכל יחס של קבע ומכל מסגרת של מסמרות נטועים. ואף-על-פי-כן, משאתה תוהה על תוקף המחץ החדש שאתה חש בשירה זו ועל אפקים חדשים שנקרעו בה לעיניך, אתה יודע כי אין זה ענין שבשינוי צביונה וטיבה של "הערכה ספרותית". נכון, כמה וכמה להבי שירה בוהקים יותר וחדים יותר קהו או דהו בינתיים, ואילו זו שלופה עכשיו לפניך שלימה ותקיפה, ואף עזה וכובשת משהיתה. ובכל זאת, לא זה הדבר המפתיע אותך. מה שאתה חש יותר מכול הוא ענין העברתה של שירה זו בתודעתך אל מימד אחר של כוחות ותנופות.

לראש לכל - תחושת ההתמודדות והכיבוש העולה מתוך השירים הללו, תחושת הכוח המכוון והמודע. שוב אין אתה מוצא כאן ואין אתה מבקש כאן את ארשת הדוק הערפילי והדקות השבירה, את מה שכינינו צקון-לחש וכדומה לכך, אותה ארשת שבה

¹ עם ספר השירים של 'בת-מרים. דבר, כ"ט בטבת תשכ"ג, 25 בינואר 1963, עמ' 5 (ב'מוסף לספרות ולאמנות')

נקבעו שירים אלה בתודעתם של רבים, כעת היא נמחית לבלי שוב. אין אתה זאת כדי לקבוע כי חותם יד האשה אינו ניכר כאן. הוא שריר וקיים, אך משמעותו האמיתית שונה משדימית תחילה. חותם זה משמעותו כאן לא המיית הלך-הרוח, אלא ניגון הסער, לא רטט האדווה, אלא מסע הנחשול. במקום ייחודו של המעגל הסגור נשקף אליך ייחודם של המרחבים הפעורים. הוויות-יסוד של פרט ושל אומה ועולם מעוצבות ונכבשות כאן לא רק בדרך גילופו של התג, לא במשתמע ובמרומז ובמעוקף, כי אם פנים אל פנים. מראה הקמיע הנדיר והמסוגר אשר שיווינו בדמיוננו לשירה זו - קמיע שאדם מתפעל מן הנופים והדמויות שנחרטו בו - הנה הוא נמוג ומתחלף ובמקומו קם מראה האמיתי כשהיא מוארת וסוערה כגיא-חזיון שהוא מן הגדולים והעזים בספרותנו.

ג

זהו ספר אשר שרשי טעמיו וסימניו היהודיים, העבריים, תוקפם רב ומוחש במידה שמעטות כמוה, אך עם זאת וכנגד זה אין יהודיותו ועבריותו נשמרות לנפשן ולסגנון ואין הן מתבצרות - לא בדרך אינסטינקטיבית ולא מתוך קנאות של "השקפת עולם" - בתוך נוסח כלשהו, לא משלהן ולא משל ימי קדם.

"רכב אש בין הררי תבל", כך עולה ארץ-ישראל מן הספר הזה, אך מהות זו, על אף עצמת הביטוי האין-שני שהיא זכתה לו כאן, ועל אף להט הקנאות הקם מתוכה, אינה נהפכת בכך לכוח סגור ומובדל. יחד אתו, ובמקביל לו, וברמת מתח ולהט לא פחותות אולי משלו, נישאות בספר הזה גם סופות הנהי והזמר והכבלים והדגלים שבשירי רוסיה. אכן, כפילות זו אינה ייחודו של ספר זה בלבד. היא מסימני-ההיכר הבולטים ביותר של משוררי הדור אשר עמו עברה השירה העברית את מפתנה של ארץ-ישראל. אך כאן אתה חש את טעמיה של הכפילות הזאת, לא על דרך הצרימה והדיסונאנס והדגשת הקרעים, כדרך שזימרוה אחרים. כאן אתה חש לא את הטראגיות שבהתנגשות המהויות השונות, כי אם את הטראגיות האחרת. העמוקה יותר והנכונה יותר, שבהארמוניה הגורלית, שבה הן מתמזגות יחד בנפש האחת.

משום כך יכול אתה למצוא כאן, אף בסידרת שירים אשר לחן התפילה היהודית עולה מתוכם, את צליפת המעוף והנהי של סופות עם נכר וארץ נכר, הנשזרות בשיר היהודי לא על דרך ההבלטה המכוונת, כי אם כבלי-משים, כמאליהן. משום כך מוצא אתה כאן בשיר של בית-אבא, שורות מופלאות וזרות כמו אלו:

- אֱלֹהִים, אַחֲרָיו אֵל אֲפָסִים.
אֵל קְצוֹתָיו, נְמוּגִים, מִתְמַרְמֵרִים,
הַתְּמַתְּחִי, הַתְּמַשְׁכִּי נָא אֲפִים,
אֶת תְּקִיעָה, אֶת תְּרוּעָה וְשִׁבְרִים

צליל השופר היהודי, היכול להישמע כשהוא בוקע מתוך עשן של נרות נשמה, או כשהוא עולה בקדמותו המידברית, הפראית והנזירה, נשמע כאן פתאום כמו שירת דהרה על פני ערבות־שלג נכריות, יחד עם זמירות עם־זר ושריקות רוח וצלצלי זוגים. זו תערובת מפתיעה ומרתעת כפי שרק אמת פשוטה ומציאותית עשויה להפתיע ולהרתיע.

ד

מסע הנופים והערים, המראות והקולות שבספר זה, מעביר לפניך כמו בסך את נושאי ייחודה ועיקריה של השירה העברית בדור התמורה והתחיה. כך, למשל, ענין הפגישה עם ארץ־ישראל, עם מכורה גורלית ונגזרת ונוסכת מורא. נושא זה, שהוא אולי יחיד במינו בשירת העולם, דומה שאין הוא עתיד להישנות עוד בתוקף כזה ובתחושת דחיפות כזאת אף בשירה העברית עצמה, זו שצמיחתה תהא מעתה מתוך הארץ ולא אל תוכה, זו שמשורריה הם ילידי הארץ. ארץ־ישראל היא אחד מעיקריו של ספר זה שלפנינו, אך רק עכשיו, בפגישתך זו עמדו, אתה חש באיזה כוח של מעוף חופשי ושל גיבוש מהודק גם יחד מעוצב בו נושא סורר וסרבני זה, שלכאורה אולי אין קל ממנו ומפתה ממנו, נושא שההצהרה והדראמאטיות המודגשת אורבות לו סביב. כאן הוא מודבר בתקיפות של ייחוד ושל משמעות כוללת שאין עזות ממנה בשירתנו. וכשאתה קורא, כבר בשירו הראשון של מחזור זה, את השורות האומרות ללא הטעמה, כמו בדרך אגב, כי רק עפרה של הארץ, שעה שהוא יכסה את עינינו הנעצמות, יהיה הסבר לסוד הפגישה בינינו ובינה, שעה שאתה קורא זאת נאלמות לרגע דום כל שורות של משוררים אחרים שזימרו ארץ זו, ונשארות רק המילים האומרות כך:

לֹא אֶתְפָּשֶׁךָ, מִתְּגִלִּית־נְעֻלְמָת,
לֹא אֶרְדֵּךָ אֵל סוּף דְּעִתְךָ,
יִגַע בְּעֵינַי הַנְּעֻצְמָת
כְּהֶסְבֵר לִי מוֹבֵן עֲפָרְךָ,

החידה ופתרונה גם יחד צרורות כאן לעולם בתוך ארבע שורות אלו שסופן להימנות עם שורות־גורל של השירה העברית.

ה

כן, ספר זה, עם היותו ליריקה שטעמה טעם הייחוד המובהק, הוא גם נושא קולן ודברן של תקופה ושל חוויות־מפנה חברתיות גדולות. משורריו של דור שלם היו רובם, מי פחות ומי יותר, נגועים בייצר זה של ביטוי מהויות כאלו. רתיעתה של המשמרת הצעירה בספרותנו כיום מתחומים אלה היא אולי למעשה אחת התופעות הטבעיות ביותר במהלכה של ספרות. זוהי רתיעה אשר גילוייה הנכונים, אלה שאינם פרי אופנה מלומדה (ויסודות של אופנה היו מצויים בכל דור ובכל נוסח), הם גיחה אל כיוונים חדשים העשויים גם להשיב ולרענן נושאים ישנים. אם כך ואם כך, על רקע צביונה ההווה של שירתנו עשוי ספרה של בת־מרים להיראות כמשהו יוצא־דופן, שמקומו הנכון במסלול אחר ובמערך־סגנונות אחר. ואף־על־פי־כן, דומה כי מה שאירע לכמה ספרים אחרים של חבריה, שהופיעו לעת זאת, לא יארע לספר הזה. דומה כי כאן לא תעלה כלל על הפרק שאלת ההבדל בין שירת כלל ושירת פרט שבו. דבר זה לא יארע לו מכוח חישוקי השירה העזים כל־כך, המאחים את יסודותיו השונים לניגון אחד, חזק ומכניע. מבחינה זו אין כספר זה דבר בשעתו ובמקומו. הוא פותח לפני שירתנו שער של התחדשות ושל טלטלה העשויות גם להטות את מהלכה אל מסלול שיהא חדש יותר אף מן החדש־ביותר.

ו

ומתוך שפעת קולותיו העזים ודממותיו הקשוחות של הספר, מתוך כל הסוער והסוחף שבו, מבקיעה, קבועה ודוממת, ישותם התקיפה של לילה ודין, כמהות אשר שתי מלותיה הן גם שמו של פרק מפרקי הספר וגם ישות המחלחלת בכל שיר משיריו, גם באלה שקדמו לפרק זה. ישות אילמת ודוברת זו היא גם אופק לדמויות וגם תוך שלהן, גם רקע לדברים וגם צומת להם. ישות זו עולה גם בפרקים מאוחרים יותר. אך זה עולה ובוקע גם הרבה לפניכן, כבר בפתח הספר, כבר בשירי הנעורים היחפים הבוכים בכי אביב נוצץ. גם כאן אתה רואה פתאום את המהות השליטה והשותקת

הזאת, כשהיא מובעת בכמה שורות שלא תרפינה ממך, שורות של קפאון וקנאה ולהט כמו אלו:

וְנִצְבוּ קִירוֹת רוֹם חֲדָרַי
כָּל אֶחָד לְבַדּוֹ בְּלִי קוֹרָה.
וְאֶשָּׂא מוֹל כּוֹכְבֵי מַזְלוֹת
אֶת פְּנֵי הַדְּלוּקִים כְּמִנּוֹרָה.

באור של קירות סוגרים, שאינם מחסה, ושל מרחבים פתוחים, שאינם מנוס, באור זה של פנים דלוקות אל לילה, מוארת גם ההקדשה הנזירית וחשוקת-השפתיים שבשער הספר ומואר גם צרור הציורים הרוטט ודומם, אשר ספר זה ישאנו לעד בחיקו יחד עם השירים הגדולים שיהיו מעתה מן העזים והקיימים לעד בגנזי רוחו של העם. מלים אלו אני אומר כאן - על אף החגיגות המיותרת הנשמעת אולי מתוכן - כדבר מעשי ופשוט של קביעת עובדה ושל ציון מאורע שמכבר לא היה דומה לו במעלה בספרותנו. הקורא העברי, הציבור העברי, העם בישראל, צריכים לדעת כי חיי הרוח היהודיים, חיי ספרותנו העברית, קיבלו בימים אלה מידיה העניות של משוררת עבריה נכס שאין רב ממנו באוצרות הזמן הזה.